

letkötségeket jól ellensúlyozta a monografikus kiadványok beszerzésének mérséklődése. A jövőben nem zárható ki a folyóirat-előfizetések visszaszorulása sem.

4. Javaslatok

A támogatási projekt tapasztalatai a GFZ-nél:

- A végfelhasználói koncepció helyes: minden kutatonak legyen módja akár mikor online szakirodalom-keresésre.
- A bevezetés előtt szükség van alapos igényfelmérésre és online bemutatókra.
- A bevezető szakaszban fix áras vagy kapcsolati időt nem felszámító fizetési konstrukcióra van szükség.
- Havonta érdemes ellenőrizni az adatbázis-használati statisztikákat.
- Gyakran használt adatbázisokat érdemes CD-ROM változatban beszerezni.

- Helyes a központi keresőszolgálatot mentesíteni a napi rutinmegbízásoktól.
- Kezdetől fogva a célok közé fel kell venni a külső dokumentumforrásokkal való kapcsolat (rendelés és szolgáltatás) elektronizálását.

A szakirodalommal való ellátás fentebb leírt megváltozása nem tette feleslegessé a könyvtárakat, hanem munkájukat az információközvetítéstől a korszerű elektronikus információmenedzsment irányába fordította.

/MIE, Friedrich-OTTO, Anne: Endnutzer weisen die Richtung: Von der Informationsvermittlung zum Informationsmanagement. = nfd Information-Wissenschaft und Praxis, 50. köt. 3. sz. 1999. p. 149–156./

(Góth László)

Felválthatja-e részben a subito.1 dokumentumellátó a könyvtárközi kölcsönzést?

Amióta rendelkezésre állnak a különböző dokumentumellátó szolgálatok (*subito.1*, *JASON*, *GBVdirekt*), felmerül a kérdés: felválthatják-e a klasszikus könyvtárközi kölcsönzést? A szerző a folyóiratcikkek vonatkozásában vizsgálja ezt a kérdést, feltételezve azt, hogy a jelenlegi könyvtárközi kölcsönzési rendszer bizonyos anyagokat illetően továbbra is fennmarad. Elkerülendőnek tartja azonban, hogy állami szabályozással (pl. a térítési költségek drasztikus emelésével) szorítsák vissza a könyvtárközi kölcsönzést.

Miért dokumentumellátó szolgálat a könyvtárközi kölcsönzés helyett a cikkek terén?

A folyóiratcikkek másolatának szolgáltatása könyvtárközi kölcsönzés keretében a német tudományos könyvtárak közös vállalkozása a helyi állományok hiányának enyhítésére. A szolidaritás elvén működő ellátási hálózatban több mint 200 kisebb-nagyobb intézmény vállalja a küldő könyvtár szerepét, a terhek lehetőleg arányos elosztásával.

A könyvtárközi kölcsönzés és a subito.1 hat kritérium (a megrendelés formája; térítés; átfutási idő; a választott küldő könyvtár nem képes teljesíteni; a szolgáltatás formája: papír, fax, e-mail; a címzett: a kérő könyvtár vagy közvetlenül a felhasználó) alapján végzett összehasonlítása a következő eredményt hozta.

A könyvtárközi kölcsönzés esetén a felhasználónak csak a megrendelési űrlap pontos kitöltésére és a térítési összeg kifizetésére van gondja; minden mást a „könyvtára” intéz el. A rendszer fekete doboz számára. A problémát az jelenti (a felhasználók 40%-a erről panaszkodik), hogy a kért cikket túl későn kapja meg.

A subito.1 esetében a teljesítménymutatók garantáltak. A küldő könyvtár vagy teljesíti a megadott határidőn belül a kérést, vagy jelzi, hogy nem képes megküldeni az anyagot. A megrendelést a használó állítja össze, nem a közvetítő könyvtár: ő állapítja meg, milyen formában (papír, fax, elektronikus formátum) kéri a másolatot, milyen határidőre, milyen címre. Fizetnie csak az eredményes teljesítés esetén kell.

Lényeges különbség, hogy a könyvtárközi kölcsönzésnél a könyvtár „fáradtságát”, míg a subito.1-nél az eredményességet értékelik. Nyilvánvaló, hogy a használó az utóbbiban érdekelt.

A kérések gyors teljesítésének szervezeti előfeltételei a subito.1-ben sokkal előnyösebbek, minthogy a megrendelő és a küldő könyvtár között közvetlen kapcsolat létesül. A küldő könyvtár nem engedheti meg magának, hogy rosszul teljesítse a megrendelést, hiszen a megrendelő mintegy helyi használónak számít, a közvetlen használói körhöz tartozik. A könyvtárközi kölcsönzés rendszerében a küldő könyvtár kollegiális segítséget nyújt, s ha gyenge a teljesítménye, a panasz a kérő könyvtá-

rat éri. A küldőt csak a szakmai etika ösztönözheti, nem a szankcióktól való félelem. Jó munkájáért a dicséretet is a kérő könyvtár könyvelheti el. Ha a küldő könyvtárnál szűk keresztmetszet jelentkezik, akkor azokat az igényeket sorolja előre, amelyek kielégítéséből és térítéseiből közvetlen haszna van, nehogy elriassza közvetlen megrendelőit.

A könyvtárközi kölcsönzés jelenlegi struktúráján az erőltetett automatizálás sem segít. Változás csak akkor várható, ha a szervezet helyett a szolgáltatás tartalma lép előtérbe, a teljesítménymutatókat pontosan meghatározzák és betartják, s megfelelő ösztönző és szankcionáló mechanizmust léptetnek életbe.

A subito.1 mint a cikkek könyvtárközi kölcsönzésének részalternatívája

1997-ben 1,85 millió cikkmásolatot küldtek a könyvtárközi kölcsönzés keretében; 1999-ben várhatóan a subito.1 rendszer 250 000 kérést teljesít. A subito.1 nagyjából felválthatná a könyvtárközi kölcsönzést, ha sikerülne elérnie, hogy a megrendelések nagyobb részét oda küldjék. (Teljes egészében aligha lehet, mert mindig lesznek olyan cikkek, amelyek nem érhetők el a subito.1 segítségével, és a használókat sem szabad kényszeríteni egyik vagy másik szolgálat igénybevételeire.)

1997-ben az 1,85 millió kérést 215 könyvtár teljesítette, ezen belül a kétharmad részt a legnagyobb 18 könyvtár. Föltételezhető, hogy ezek a maradék egyharmad nagy részét is képesek lennének teljesíteni, ha nem vennék tekintetbe a regionalitás és a terhelés megosztásának szempontját.

Annak, hogy a használói igények a subito.1 rendszerbe kerüljenek, az az előfeltétele, hogy a jelenlegi kérő könyvtárak mondjanak le közvetítő funkciójukról. Jelenleg azonban erre nem mutatnak hajlandóságot, sőt a subito.1-et maguk veszik igénybe, és a használóktól ők szedik be a 9 márkáig terjedő térítési díjat. Ez ellentmond a subito.1 koncepciójának, amely közvetlen kapcsolatot irányoz elő a végfelhasználó és a küldő könyvtár között.

A könyvtáraknak fel kell adniuk azt az álláspontjukat, hogy a könyvtárközi kölcsönzés egy elvileg megtartásra érdemes szolgáltatás. Az állományi hiányokkal küzdő könyvtárak sok személyi és anyagi erő fordítanak a könyvtárközi kölcsönzés működtetésére, amelynek teljesítménye egyben tekintélyüket is emeli. Tudomásul kell azonban venniük, hogy a dokumentumellátó szolgáltatást a felhasználók közvetlenül igénybe vehetik és kezelhetik, a könyvtárak pedig felhagynak közvetítő szerepükkel.

A másik utat az jelentheti, ha a használók maguktól fordulnak el a könyvtárközi kölcsönzéstől, lemondanak a kérő könyvtár szolgáltatásairól, és a közvetlen dokumentumellátó szolgáltatásokat veszik igénybe. Ennek vannak már jelei: a könyvtárközi kérések száma stagnál vagy visszaesik. Az ok azonban még kétséges: sokallják a térítési díjakat, vagy máris az ellátó szolgálatokhoz fordultak.

Sem a könyvtárközi kölcsönzés, sem a subito.1 nem lehet önfenntartó. A jelenlegi helyzet azonban az, hogy a használó a térítési díjat a kérő könyvtárnak fizeti, amiből a küldő könyvtár semmit nem kap: minél jobban dolgozik, annál többet fizet rá.

A subito.1 esetén a fizetendő összeg (5 márka) a küldő könyvtárat illeti. Ezért ez hajlamos lehet a könyvtárközi kölcsönzési kéréseket háttérbe szorítani, sőt egyáltalán nem teljesíteni, ami pedig a szolidaritási elvet sérti.

Ha a kérő könyvtár megszünteti könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatását, eszik bevételeinek egy részétől, amelynek kompenzációját joggal várja el fenntartójától. Problémát jelenthet a felszabaduló munkaerő hasznosítása is. Természetes dolog azonban, hogy a feladatkör megváltozása, újabb feladatok vállalása átszervezéssel jár.

Javaslatok

7. A kérő könyvtáraknak meg kell állapodniuk abban, hogy használóik körében cikkmegrendelésre a subito.1 igénybevételét propagálják.
8. A küldő könyvtárak közvetlenül a használók körében reklámozzák a subito.1 lehetőségeit és előnyeit.
9. Hosszabb időre abba kell hagyni a próbálkozásokat a subito.1 és a könyvtárközi kölcsönzés integrálására. Két különböző szolgáltatásról van szó.
10. A subito.1 küldő könyvtárainak köre a legteljesebbé képezhető néhány könyvtárra korlátozódjék, amelyek alávetik magukat a minőségbiztosítás követelményeinek.
11. Nincs szükség regionális vagy más jellegű szabályozásra. Alapelve, hogy a megrendelő maga dönti el, melyik könyvtárhoz fordul igényével.
12. A dereguláció az átláthatóságra is vonatkozik. Ez kevésbé érinti a subito.1-et, mint a subito.3-at (monográfiák közvetlen megrendelése és küldése). Minthogy itt a megrendelő fizeti a szállítási költségeket, a hangsúly nem a költségek csökkentésén, hanem a teljesítés gyorsaságán van.

/FRANKEN, Klaus: Kann der subito.1-Lieferdienst den Leihverkehr in Teilen ablösen? = Bibliotheksdienst, 33. köt. 11. sz. 1999. p. 1848–1856./

(Papp István)

A könyvtárközi kölcsönzés etikája

A szerző a cikk alcímében („Ön menyét vagy sas?”) és a továbbiakban szimbólumként használt végletekkel jellemzi a könyvtárközi kölcsönzés szereplőit: a kölcsönadó és a kölcsönkérő könyvtárakat. (Az ő értelmezésében a menyét csaló, alátomos, hitvány, semmirekellő.) Alapvető feltételezése, hogy a kölcsönkérés és -adás viszonyos tevékenység, vagyis amennyit egy könyvtár másoktól kér, annyit kellene adnia is.

Menyét az a könyvtár, amelynél a kölcsönkért tételek száma jelentősen nagyobb a küldött tételek számánál (beleértve a véglegesen küldött másolatokat is), hacsak ezt az aránytalanságot nem a kevesebb érkező kérés okozza. Ide kell sorolni azonban, ha egy könyvtár a kérések százait kis létszáma, elfoglaltsága vagy kerethiánya hivatkozva utasítja vissza.

Sas az a könyvtár, amelyben a kölcsönvétel 10%-kal meghaladja a kölcsönadást. Ha ez az arány 10% fölött van, *nemes* sassal van dolgunk, míg *kakukknak* minősül az, amelynél aránytalanul nagy a kölcsönkérések száma (20%-kal több, mint a kölcsönadás).

Egyes könyvtárak térítés ellenében adják kölcsön a dokumentumokat. Ez elfogadható, ha a kölcsönvételért is szoktak fizetni. A *menyét* csak a kölcsönadásért kér pénzt, de kölcsönvételért nem fizet.

Előfordul, hogy egy kölcsönadott tétel elvesz. A kölcsönkérők általában megtérítik a kárt, csak a *menyét*ek hárítják el a felelősséget. Sok esetben a kérő könyvtár a kölcsönzési díj kiegyenlítését az olvasóra bízta, ahelyett, hogy beszédne és elküldené a pénzt. (A küldő könyvtár a kérő könyvtárral van kapcsolatban, nem annak egy olvasójával.)

Tisztességtelen olyanoktól kérni, akik elől elrejtjük saját állományunkat. A *menyét* korlátozza katalógusa elérését pl. az RLIN hálózaton keresztül, miközben az OCLC-ben kölcsönkér. Az online katalógusokat a tényleges helyzetnek megfelelően kell naprakészen tartani. A *menyét* ezt elhanyagolja munkaerő, idő vagy pénz hiányára hivatkozva.

Nem mentség, ha az olvasói igények teljesítésére való törekvés miatt sokkal nagyobb a kölcsönkért tételek száma. Ha eközben a kölcsönadás a munkaerőhiány miatt kevesebb, erre fel kell hívni a vezetés figyelmét.

Mi van akkor, ha a könyvtárosok vagy a könyvtár vezetői tudatosan választják a *menyét* szerepét?

/MORRIS, Leslie R.: Interlibrary loan ethics: are you an eagle or a weasel? = *Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Information Supply*, 9. köt. 4. sz. 1999. p. 1-3./

(Góth László)

A könyvtárközi kölcsönzés díjszabása az Egyesült Királyság egyetemi könyvtáraiban – újabb felmérés

Az Egyesült Királyság egyetemi könyvtáraiban 1994 februárjában végezték az első felmérést a könyvtárközi kölcsönzésre vonatkozó pénzügyi politika megismerése céljából. Az eredményeket az *Interlending & Document Supply* c. folyóirat 1995-ben adta közre (P. Clinton: Charging users for remote document supply in UK university libraries. = 23. köt. 4. sz. p. 14-19. Lásd a TMT-ben: A dokumentumellátás térítése az Egyesült Királyság egyetemi könyvtáraiban. = 43. köt. 11-12. sz. 1996. p. 470-472.). Az újabb felmérésre 1998 júniusában került sor. 1994-ben 110 könyvtárnak küldték ki a kérdőíveket, amelyre 79 válasz érkezett (86,9%). 1998-ban 325 kérdőívet küldtek ki, amelyre 170-en válaszoltak (52%). Közöttük 50 olyan könyvtár volt, amelyben egyáltalán nincs

könyvtárközi kölcsönzés (ezek elsősorban kisebb oxfordi és cambridge-i könyvtárak, ahol az olvasók inkább a központi könyvtárat veszik igénybe). A cikk a 120 értékelhető válaszból (a válaszok 70%-a) levonható *eredményeket* foglalja össze.

Kell-e fizetni a könyvtárközi kölcsönzésért?

A kérdésre választ adó 117 könyvtár közül 76-ban (65%) kell fizetni, és 41-ben (35%) nem. A térítési díjat felszámító könyvtárak között három olyan volt, ahol csak a külső kérésekért kell fizetni.

Ki veheti igénybe a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatásokat?

A könyvtárakban az árak általában a felhasználói kategóriáktól függnék (1. táblázat).